

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTRISH SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINI IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH

*Uktamov Xusniddin Faxriddinovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Iqtisodiy xavfsizlik” kafedrası
mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiyotni raqamlashtrish sharoitida sanoat korxonalarini iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yoritib berilgan. Shuningdek, sanoat korxonalarini iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda zamonaviy biznes ekotizimlarining ahamiyati ochib brilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalarini, iqtisodiy xavfsizlik, zamonaviy biznes ekotizimlari, raqobatdosh ustunliklari.

Raqamli voqelikning paydo bo'lishi va jahon iqtisodiyotining tanazzulga uchrashining ehtimoliy tahdidi bilan bog'liq tez o'zgaruvchan muammolar, deglobalizatsiya jarayonlarining tezlashishi korxonalar oldiga ruhiy boshqaruvni o'zgartirish va tashqi tahdidlarni aks ettirish, raqobatdosh ustunliklarni saqlab qolish uchun yangi modellarni izlash shuningdek, korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini oshirish usullarini joriy etish va an'anaviylardan farq qiladigan keyingi rivojlanish yo'llarini ishlab chiqish vazifasini qo'yadi. Yangi voqelik strategik traektoriyalarni yakka yetakchilikka intilishdan hamkorlikning qiymati va sinergetik afzalliklarini tushunishgacha tubdan o'zgartiradi.

Korxonalarining innovatsion rivojlanishining eng ko'p muhokama qilinadigan modellaridan biri bu biznes ekotizimlarini shakllantirishdir. Ekotizimlar ayrim ishtirokchilarning oddiy birlashmasi emas, balki xodimlar o'rtasida intellektual muhitni shakllantirishdir. Ekotizim - bu, birinchi navbatda, innovatsion loyihani amalga oshirish, biznes-jarayonlarni raqamli muhandislik yoki yangi texnologiyalarni joriy etish maqsadida ma'lum miqdordagi ishtirokchilarning ixtiyoriy birlashmasidir.

Tashkiliy dizayn nuqtai nazaridan ekotizimlarni klasterlar va tarmoqlarning evolyutsion rivojlanishi deb hisoblash mumkin. Asosiy farqlovchi xususiyatlar 1-jadvalda keltirilgan:

Jadval 1

Gorizontali tashkiliy modellarning qiyosiy tahlili

Belgilar	Shakllanishning boshlanishi	Xodimlar soni	Uyushma chegaralari
Klasterlar	Sanoat yoki hududiy hokimiyat organlari	Ko'pincha statistik	Sanoat yoki mintaqa
Tarmoqlar	To'liq texnologik sikl printsipli bo'yicha boshqa tuzilmalarni birlashtirgan yirik korxonalar.	Ko'pincha statik.	Qiymatlar bo'yicha mahsulot yoki xizmatlarni amalga oshirish zanjiri
Ekotizimlar	Innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun sa'y-harakatlarning sinergiyasi maqsadida o'zini o'zi tashkil etish.	Loyihadan loyihaga dinamik ravishda.	Sanoatlararo va transchegaraviy

Xodimlarni zamonaviy innovatsion ekotizimga birlashtirish tamoyillari quyidagilar bo'lishi kerak:

- o'z-o'zini tashkil etish va o'zini o'zi boshqarish;
- xodimlar o'rtasida bilim almashish orqali dinamiklik, moslashuvchanlik va ochiqlikka asoslangan tizimni o'z-o'zini rivojlantirish;
- tarmoqlashtirish va tizimning tashkiliy dizaynini loyihalashtirish;
- fanlararo va tarmoqlararo texnologiyalar nuqtai nazaridan xodimlarning xilma-xilligi;
- turli hududlarning infratuzilma ob'ektlari va resurs bazasini birgalikda iste'mol qilish;
- tizim ishtirokchilari o'rtasidagi sheriklik va ishonchga asoslangan hamkorlik;
- mahsulotlarni bir loyihadan ikkinchisiga qayta tiklash orqali rivojlantirish.

Yirik sanoat korxonalari, texnoparklar, muhandislik tuzilmalari, startaplar, venchur fondlar va moliya institutlari, universitetlar va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, turli biznes tuzilmalari va davlat hokimiyati organlari sanoat ekotizimining ishtirokchilariga aylanishi mumkin.

Korxonalar ekotizimda potentsial amalga oshirishi mumkin bo'lgan asosiy asosiy ro'lar:

- yurak stimulyatori – raqamli platformalar, yangi texnologiyalar, materiallar, innovatsion loyihalar, startaplar;

- integrator – universitetlar, innovatsion tuzilmalar, bilim, kompetensiya va xalqaro tajribani to‘plash;
- ishlab chiquvchi – tadqiqot va muhandislik tuzilmalari, ilmiy laboratoriyalar, startaplar;
- ijrochi – o‘z hududida loyihalarni amalga oshiruvchi sanoat korxonalari;
- promouter – ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalari va tegishli biznes modellarini ilgari surish bilan shug‘ullanuvchi universitetlar, korxonalar va tashkilotlar.

MacKinsey yondashuviga asoslanib, an'anaviy ravishda ekotizim maqsadlari va vazifalariga moslashtirilgan ko'rsatkichlarning to'rtta blokini o'z ichiga olgan ekotizim ishtirokchilarining boshqaruv qarorlarini baholash uchun muvozanatlangan ko'rsatkichlar tizimini (SBI) taklif qilish mumkin. Bu ko'rsatkichlar sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini baholashda qo'llash mumkin. SBI to'rtta blokni o'z ichiga oladi, bu ko'rsatkichlar, masalan, quyidagicha taklif qilinishi mumkin:

1. Biznes jarayonlari

- tashkilotdagi jarayonlarning tejamkor ishlab chiqarish tamoyillariga muvofiqligi;
- tashkilotdagi jarayonlarning sifat menejmenti tamoyillariga muvofiqligi;
- tashkiliy tuzilmaning loyiha yo'nalishi;
- biznes jarayonlarining texnologik darajasi;
- biznes jarayonlarining iqtisodiy xavfsizligi

2. Hamkorlar va mijozlar bilan munosabatlar

- yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik;
- mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlik;
- mijozlarning sodiqlik darajasi;
- mijozlar so‘rovlarining o‘zgarishiga javob darajasi;
- mijozlar va etkazib beruvchilar bilan o'zaro munosabatlarning xavfsizligi va ishonchliligi jihatlari.

3. Raqamli yetuklik

- xodimlarning raqamli kompetentsiyalari darajasi;
- kompaniya boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish darajasi;
- biznes jarayonlarni raqamlashtirish darajasi;

- amalga oshirilgan raqamli loyihalar soni tashkilotdagi jarayonlarning sifat menejmenti tamoyillariga muvofiqligi;

4. Innovatsion retseptivlik

- tashkilotning amalga oshirishga tayyorligining moliyaviy darajasi;
- boshqaruv samaradorligi;
- barcha korxonalar jarayonlarining huquqiy himoyalash darajasi;
- innovatsion loyihani amalga oshirish boshlanganidan to'ishga tushirilgunga qadar bo'lgan vaqt;

- xodimlarning malaka darajasi va intellektual salohiyati;
- xodimlarni innovatsion rag'batlantirish;
- texnologik innovatsiyalar xarajatlarning intensivligi;
- import qilinadigan innovatsion mahsulotlarga qaramlik.

4. Biznes ekotizimlari samaradorligini baholash metodologiyasi .

Ekotizim samaradorligini baholash metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Ekotizimning m guruhini tashkil etuvchi aktyorlarni aniqlash.
2. SBIIlarning to'liq ro'yxatini aniqlash.
3. Har bir i-faktor P_i uchun $i=1, \dots, m$ j-chi ko'rsatkichning $j=1, \dots, n$ qiymatlari aniqlanadi va h_{ij} matritsa hosil bo'ladi.
4. Har bir xodim guruhi uchun $j=1, \dots, n$, $i=1, \dots, m$ ko'rsatkichlarning maksimal qiymatlari bilan standart tuziladi. K_i
5. Keyinchalik, i-xodimning ko'rsatkichlari normallashtiriladi, bu erda $j=1, \dots, n$, $i=1, \dots, m$.

$$k_{ij} = \frac{h_{ij}}{h_j} \quad (1)$$

6. N ko'rsatkichlar uchun w_j tortish koeffitsientlari juftlik taqqoslash matritsasi tahlili asosida belgilanadi: w_j

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1 \quad (2)$$

7. I-xodim raqobatbardoshligining integral koeffitsienti vaznli me'yorlashtirilgan samaradorlik ko'rsatkichlarining o'rtacha arifmetik qiymati sifatida hisoblanadi:

$$K_i = \sum_{j=1}^m w_j k_{ij} / \sum_{j=1}^m w_j \quad (3)$$

Smartfonlar, planshetlar, pristavkalar va kompyuterlar egalari uchun yagona makonni tashkil etgan Apple innovatsion ekotizimlarning eng muvaffaqiyatli namunalaridir. Bugungi kunda ko'plab kompaniyalar, universitetlar va hatto davlatlar ekotizimlarni yaratmoqda. Asosan, ular insonning kundalik ehtiyojlari atrofida shakllanadi. Bunday loyihalar, xususan, Sber, Yandex, Tinkoff, Mail.ru Group, NRNU MEPhI, NUST MISIS universiteti tomonidan ishlab chiqilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komolov, O.O. (2020) "Deglobalization and the "Great stagnation"." International critical thought 10(3): 424-439.
2. Dwijendra, N. K. A., Jalil, A. T., Abed, A. M., Bashar, B. S., Al-Nussairi, A. K. J., Hammid, A. T., ... & Uktamov, K. F. (2022). Improving the transition capability of the low-voltage wind turbine in the sub-synchronous state using a fuzzy controller. Clean Energy, 6(4), 682-692.
3. Khasanov, K. N., Baratova, D. A., Uktamov, K. F., & Abdusattarova, D. B. (2021). Improving the Practice of Attracting Financial Resources from the International Capital Market to the Corporate Sector of the Economy. In *ICFNDS* (pp. 718-727).
4. Sari, A., Abdelbasset, W. K., Sharma, H., Opulencia, M. J. C., Feyzbaxsh, M., Abed, A. M., ... & Uktamov, K. F. (2022). A novel combined power generation and argon liquefaction system; investigation and optimization of energy, exergy, and entransy phenomena. Journal of Energy Storage, 50, 104613.
5. Brown, R., & Mason, C. (2017) "Looking inside the spiky bits: A critical review and conceptualisation of entrepreneurial ecosystems." Small Business Economics, 49(1): 11–30.
6. Rakhmonov, A. N., Tukhtabaev, J. S., Eshbaev, A. X., Uktamov, K. F., Tillaeva, B. R., Taylakova, D. B., ... & Saidov, M. A. O. L. (2021). Economic And Legal System Of Elections And Characteristics Of Electoral Legislation In Germany. Int. J. of Aquatic Science, 12(2), 3008-3016.